

СПОГАДИ

Леонід Павленко

МІЙ ГОНЧАР

Бачу і зараз усміхнене сонцеподібне обличчя Олесья Терентійовича, чую його ширі сердечні слова... Пощастило мені, скажемо так, приятелювати з ним багато років — відтоді, як він переконався, що мої набори лікарських трав справді ефективні, підтримують, зміцнюють і лікують людський організм, а потім ще й знайомлячись з моїми творами. Часто бував я гостем у подружжя Гончарів, де мене ласкаво приймали. Гончар, мабуть, для урізноманітнення свого життя полюблив мало не щомісяця приїхати до мене у Васильків, поспілкуватися, посидіти за гостинним столом, подихати гарним повітрям, побути в нашому простому, проте щирому товаристві. Приїздив із своєю вірною дружиною Валентиною Данилівною. А ще, як правило, приїздив не сам, а з Олексієм Коломійцем, цим мудро-іронічним драматургом, з яким і веселіше, і легше було жити в цьому непростому світі. Вони, зателефонувавши, приїздили до мене, як два волики в одному ярмі, і це була мені незвичайна радість. Коломієць, особливий характерник, постійно щось інтересне «видавав». Бувало каже: я ж оце скоро помру, а страшно боюся холоду, то не забудьте сказати, щоб мене поховали в кожусі і битих валянках...

Немає вже їх обох, і так гірко на серці, бо здавалося, що Гончар у нашій культурі, у громадянській патріотичній діяльності — вічний. Єднало нас з Олесем Терентійовичем ще й те, що і він, і я в перші дні війни добровільно пішли на фронт, були двічі поранені, двічі контужені й непритомні потрапили в полон. Я восени 43-го на Полтавщині біля села Парасковея, а він влітку 1942-го під час важких боїв у районі Белгорода в Курській області і потрапив у Харківський, потім Полтавський табір військовополонених, де їх використовували фашисти на сільгоспроботах. У вересні 1943-го року, коли їх звільнила наша армія, Гончар знову пішов на фронт, де воював до Перемоги, нагороджений шістьма бойовими нагородами. Але той полон висів над ним мало не все життя. Не спустили з нього недремного ока і СМЕРШ, і КДБ. Полон розцінювався як злочин, тому без кінця «перевіряли». Коли у травні 1946-го року в журналі «Україна» з'явилося його чудове оповідання «Модри Камень», то, зрозуміло, з розпорядження Кагановича, Корнійчука та їм подібних одразу накинулися. Газета ЦК «Радянська Україна» навіть у передовій своїй статті назвала те оповідання «шкідливим твором». Ще не знали про «Альпи» — з'являться у журналі «Вітчизна» восени 1946-го року, за що знято з роботи редактора Юрія Яновського спеціальною постановою ЦК КП(б)У. А влітку того ж року була все-союзна постанова ЦК про журнали «Звезда» і «Ленинград». Тобто, партійці шукали нових ворогів. Послужливі критики, такі як Лазар Санов і чимало інших, ніби оскаженіла тічка накинулися на «Альпи».

І як непросто було Гончару! Однак з'явилися ще «Голубий Дунай» і «Злата Прага». Він ніби й переміг, одержав премії, проте називав: романи «Альпи», «Голубий Дунай», «Злата Прага, а ніколи — «Прапононосці». Ця назва його навіть драгувала, бо, очевидно, при виданні однією книжкою назву «Прапононосці» йому було нав'язано згори.

Говорив також Олесь Терентійович, що такі видатні митці як Довженко, Тичина, Яновський та інші були вічними в'язнями, заложниками тоталітарного режиму. Писалося їм в атмосфері терору з метою самозахисту, і чи маємо ми право дорікати їм за це? Є серед їхніх творів підневільне тоталітарне сміття. Тому, коли друкується їхнє повне видання творів, треба позбутися того сміття. З гіркотою говорив Олесь Терентійович, що дуже шкодує як, будучи редактором академічного видання Тичини, не наполіг і не вилучив з видання усе пізніше, культивське, бо то вже був не Тичина, а людина, «підведена під сталінську плаху, то писав митець зневолений, затероризований, платив данину кремлівському ханові». А ще «внутрішній редактор», який у той час сидів у кожному, то також «насильство, нетворчість, бо яка творчість, коли рука терору в тебе вже біля горла!». Всіх треба видавати очищено, без культивської скверни. Далі Олесь Терентійович із задоволенням говорив, що, дякуючи Богові і долі, йому вдалося дожити до днів свободи, незалежності України і він зміг зробити очищувальну роботу, заново відредагувати «Собор», «Тронку», «Твою зорю», «Людину і зброю», які тепер «підуть до читача очищені від тоталітарного накипу». Те саме він хотів зробити з «Прапононосцями» та іншими творами. «Україні маємо дарувати не сталінське сміття, не насильством спродуковане у часи лих, смертоносні, — Україна має дістати від нас тільки істинне, художньо повноцінне, надиктоване душею, що має ідеалом свободу; тобі, Україно прийдешня, в дар від нас, змучених, справді те, чим наш дух трепетав!».

Дехто тепер каже, що Гончар був щасливчиком, обласканим керівництвом Москви і Києва, одержував найвищі нагороди і посади. Так, його наближало до себе керівництво, бо такі люди їм дуже потрібні, але щоби були виключно слухняними. А Гончар до послуху ніколи не вдавався, коли йшлося про насильство, брехню, фарисейство. Ось візьміть 1966 рік. ЦК КПУ з поради КДБ вирішив створити авторитетну комісію, яка б засудила дії справжніх патріотів України Івана Дзюби, Євгена Сверстюка та Івана Світличного. Запросили Гончара і Бажана, на два дні їх зачинили в ЦК, дали купу звинувачувальних документів на тих трьох патріотів і їхніх однодумців, вимагали «документ» від шанованих людей, в якому б ті антирадянщики, націоналісти були обкидані багнюкою. Для чого це робилося? Щоб опублікувати і цим припинити галас із-за кордону про репресії в Союзі і Україні над інакомислячими. А тоді вже КДБ відправить і Дзюбу, і Сверстюка, і Світличного, і ще скільки завгодно інакомислячих у мордовські табори! Так усе замислювалося. А що зробив Гончар? Написав чималого листа першому секретареві ЦК КПУ Шелесту, в якому відмовився брати участь у цій акції, пояснив, що в роботі Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» багато такого, що заслуговує на серйозну увагу ЦК. Зокрема, конкретні факти і статистичні дані про стан українських шкіл по містах (адже вчителям російської мови і літератури навіть зарплату платили більшу, ніж українцям), про видання українських книжок, тиражі, підготовку спеціалістів у вищих школах республіки тощо, факти зневажання української мови та ігнорування її в установах, у вищій школі, що є проявами великодержавницької політики в нашій країні. Пише він Шелесту і про те, що репресії не є хорошим способом розв'язання ідеологічних питань, проведені арешти завдали шкоди, пося-

ли серед інтелігенції, серед молоді настрої підозріливості, недовіри, пригнобленості. Гончар наголошує, що навіть до людини винуватої, до людини, яка помилилася, доцільніше виявити великодушність, бо часто навіть судовий вирок має меншу силу, ніж акт великодушності, гуманності... Словом, комісія розпалася. Гончар написав листа Шелесту, а Бажан сказав: «Я втечу з Києва». Якби не цей їхній протест, то репресії почалися б одразу, а не через п'ять років, коли Гончара вже було усунуто від керування Спілкою письменників, позбавлено членства в ЦК і депутатства у Верховній Раді.

До дня свого 50-річчя — 3-го квітня 1968 року — Олесь Гончар уже надрукував окремими виданнями, крім «Прапороносців», повісті «Земля гуде», «Микита Братусь», «Щоб світився вогник», «Партизанська іскра», романи «Таврія», «Перекоп», «Людина і зброя», «Тронка», збірки оповідань «Модри Камень», «Південь», «Чари-комиші», «Маша з Верховини», роман «Собор». Заздалегідь було оголошено про урочистий ювілейний вечір, розіслані запрошення у Москву, в республіки, видруковані і поширені афіші, запрошення. З'їжджалися гості. А за кілька днів до того вечора відбувся Пленум ЦК КПУ, на якому Ватченко і Шелест засудили роман Гончара «Собор» як невдалий, спрямований проти людей праці, ідейно порожній, шкідливий твір, закликали робітників, колгоспників, інтелігенцію, партійних, радянських працівників сказати про роман своє вагоме слово... Включилася уся партійна система, по всіх газетах виступали з осудом роману люди, підготовлені обкомами партії. Проте вечір уже не можна було відмінити — гості з Москви, республік... Правда, пропускали на той вечір крізь густе сито. Не було ні радіо, ні телебачення. Людей ішла тьма-тьмуца, та більшість не пустили. Після вечора, коли прийшли додому разом з Валентиною Данилівною, то побачили, що там багато квітів і листівок, а серед тих листівок була від Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Василя Стуса, Василя Голобородька і інших, яким не пощастило (не пустили) бути на вечері...

Звичайно, такий виключно трудящий чоловік як Олесь Гончар після 68-го року ще видав повість «Бригантина», романи «Циклон», «Берег любові», «Твоя зоря», книгу оповідань і повістей «Далекі вогнища», збірки статей «Про наше письменство», «Письменницькі роздуми», збірку «Фронтові поезії». Видавалися за весь період його Твори в 2-х, 4-х, 5-ти, 6-ти і 7-ми томах... А скільки він зробив для досягнення незалежності України своїми статтями, виступами, гуртуванням навколо себе молодших гарячих патріотів України, разом з якими створював Рух, ходив до голодуючих студентів на майдан Незалежності, щоби підтримати їхній волелюбний дух... Олесь Гончар став Совістю України, Апостом нашої незалежності — і в цьому вся правда.

В останню нашу зустріч він питав мене: чи доживу я, Леоніде Оксентійовичу, до того часу, коли задзвонять дзвони Михайлівського собору, в який я вклав свою душу?..

Не дожив. Хай дзвони уже вивершеної дзвіниці собору будуть у пам'ять Олесь Гончара.

На похороні Олесь Терентійовича в той злив'яний день я не був, а ось недавно, коли вже на його могилі стоїть мармуровий і гранітний пам'ятник, набрав квітів і приїхав на Байкове кладовище. Зупинився перед ясним мармуровим обличчям Олесь Терентійовича, молився і плакав. Обірвалося його подвижницьке життя. Пухом йому буде наша рідна земля...